

Utgivare: *Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet*

Text © Upphovsrätt för enskilda kapitel innehas av respektive kapitelförfattare

Denna text är licensierad under CC BY-NC-ND, Erkännande-Ickekommersiell-IngaBearbetningar. (Se fullständiga villkor: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed sv>) Enligt licensen får verket spridas utan att tillstånd behövs, men bara i icke-kommersiella sammanhang. Verket får inte bearbetas och den som sprider verket måste ange dess upphovsperson.

Om inget annat anges, omfattas inte bilder och foton av denna licens. Användning av dessa kräver tillstånd från respektive upphovsrättsinnehavare.

DOI: <https://doi.org/10.37852/oblu.348.c802>

Att skriva idéhistoria

ISBN: 978-91-8104-800-1 (tryck)

ISBN: 978-91-8104-801-8 (e-bok)

Ugglan 21

Lund Studies in the History of Ideas and Sciences

ISSN 1102-4313 (tryck)

ISSN 2004-867X (e-bok)

Vid citering: Ingrid Dunér, "Alltid någonstans: Platsens roll i idéhistoria", i *Att skriva idéhistoria* (Lund: Lunds universitet, 2026), <https://doi.org/10.37852/oblu.348.c802>

Information om *Ugglan: Lund Studies in the History of Ideas and Sciences* finns här: <https://www.ht.lu.se/serie/41/>

Alltid någonstans: Platsens roll i idéhistoria

Ingrid Dunér

Rummet gör inget större intryck. Det är ett delat kontor, lite för kallt och dystert grått. Den ergonomiska kontorstolen lovar mer än vad den håller. Ljuset från fönstret faller snett in över skrivbordet med skärm och tangentbord. I korridoren rör sig människor. Fotstegen är återkommande påminnelser om hur skör koncentrationen är.

Kontoret hör till universitetet i Lund. Här har jag tillbringat många år, först som student, senare som forskare. Staden har blivit en del av min vardag, jag rör mig dagligen mellan hemmet och universitetsbyggnaderna.

Mitt tänkande är bundet till platsen jag befinner mig på, landskapet runt omkring mig och miljöerna där jag vuxit upp. Mina erfarenheter är knutna till de ställen jag levt på och rum jag fått tillgång till. Jag är *situerad*, vilket innebär att jag inte existerar eller handlar i ett tomrum utan alltid är placerad i ett visst sammanhang, både konkret och existentiellt. Mina tankar uppstår inte i ett vakuum, utan föds, utvecklas och begränsas av de platser där de yttras och sprids. För att skapa mening och erfara världen måste jag vara någonstans, och det gäller dig också. Platsen spelar därmed en formativ roll i idéernas liv.

Det oansenliga rummet gör alltså vid närmare eftertanke stort intryck. Ljuset från fönstret, stolen jag sitter på, ljuden i korridoren. Jag är här nu. Det är inte obetydligt: det formar hur jag tänker.

Tanken tar plats

Idéhistoria kan vid första anblick tyckas handla enbart om tid. Forskning inom ämnet rör sig ofta kring frågor om kronologi, ursprung, kontinuitet och förändring. Men idéhistoria handlar också om plats. Historia ”äger rum” och platsen har betydelse för tänkandet. Idéer formas i konkreta sociala, politiska och geografiska miljöer. Det här kapitlet handlar om hur du kan använda plats och geografi som metod för att komma åt tänkandets historiska dimensioner.

Alla idéhistoriker använder i mindre eller större utsträckning någon form av geografisk information i sin forskning. Det hör närapå automatiskt till den kontextualisering som ofta framhålls som viktig för analysen: Tankar och idéer måste alltid förstås i anknytning till tid, omständighet och plats. Ibland har det handlat om att helt enkelt beskriva den plats som är relevant för studien, kanske bara i syfte att konkretisera exempelvis den tänkares liv som är fokus för undersökningen. Beskrivningen av platsen sker då i biografiskt syfte, nästan som ett skönlitterärt grepp för att ”set the scene”.

Under de senaste decennierna har det inom forskningen blivit allt vanligare att arbeta med och använda platsen även på andra sätt. Man har kommit att tala om en så kallad *spatial turn* inom humaniora och samhällsvetenskap – en rumslig vändning som tog form under 1900-talets sista årtionden, delvis inspirerad av forskare som Edward Soja, Henri Lefebvre och Michel Foucault.¹ Denna vändning tog sig uttryck i en nyvunnen känsla för och betoning på platsens betydelse och roll i historien – dess påverkan på historiska fenomen. Det handlar nu inte bara om ”en plats där historia utspelar sig”, utan om platsen som förutsättning för vad som hände, och varför.

Ett fokus på platsen kan användas som ett sätt att avvika från föreställningen att vetenskapliga eller andra idéer är universella. I stället förstås de som förankrade i den plats där de formulerades och uttrycktes. Ett platsorienterat perspektiv kan hjälpa dig att spåra idéers liv, rörelse och

¹ Se Edward Soja, *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory* (London: Verso Press, 1989); Henri Lefebvre, *The Production of Space* (Oxford: Basil Blackwell, 1991); Michel Foucault, ”Of Other Spaces”, övers. Jay Miskowiec, *Diacritics* 16, nr 1 (1986): 22–27, <https://doi.org/10.2307/464648>.

översättning i specifika miljöer, exempelvis städer, institutioner eller parlament. För det första utgår vi alltså från den grundläggande insikten att händelser sker och att idéer föds *någonstans*. För det andra, att dessa händelser och idéer är beroende av platsen. Platsen påverkar vad människor över huvud taget kan veta, tänka och göra. Människors tänkande och handlande är knutet till den plats där de befinner sig.

Plats, arena, rum och miljö

Att arbeta platsorienterat innebär med andra ord att se platsen som mer än bakgrund. I idéhistorisk analys blir platsen ett sätt att tänka om idéers konkreta förutsättningar. För att närma oss detta arbetssätt behöver vi först klargöra vad som avses med olika platsrelaterade begrepp.

En *plats* är ett konkret geografiskt avgränsat område. Platsbegreppet används för att förstå hur lokala förhållanden påverkar idéer. Ett exempel är forskning om Paris som idéernas centrum under franska revolutionen.² Du kan använda platsbegreppet om du vill studera hur idéer utvecklats i en specifik geografisk kontext, om du vill undersöka lokala institutioner (universitet, bibliotek, kloster), eller utforska hur en viss plats laddats med symbolik. Använd *plats* när den geografiska och kulturella kontexten är avgörande: Vad betyder *platsen x* för idéutvecklingen?

Platser kan fungera som arenor där idéer, erfarenheter och berättelser möts och utbyts. Med *arena* åsyftas en metaforisk eller konkret plats där aktörer interagerar – exempelvis i en offentlig debatt, ett parlament eller inom ramen för en vetenskaplig tidskrift. Som analytiskt verktyg används arena ofta för att belysa hur idéer formas och förhandlas i offentliga eller politiska sammanhang, där *performativitet* – det vill säga handlingars meningsskapande och strategiska karaktär – spelar en central roll. Arenabegreppet lämpar sig särskilt väl för analyser av offentligheter, intellektuella nätverk eller institutionella sammanhang, där fokus ligger på hur historiska aktörer samverkat eller konkurrerat om tolkningsföreträde.

² Se exempelvis Robert Darnton, *The Literary Underground of the Old Regime* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1982); Roger Chartier, *The Cultural Origins of the French Revolution* (Durham: Duke University Press, 1991); David Garrioch, *The Making of Revolutionary Paris* (Berkeley: University of California Press, 2002).

Ett exempel på en sådan användning är frågan: Hur interagerade aktörerna i en offentlig debatt, och vilka strategier använde de för att vinna gehör? Det är viktigt att komma ihåg att begreppet ofta fokuserar på konflikt, maktkamp, strategiskt agerande och synlighet.

Vissa platser är uttryckligen utformade eller särskilt lämpade för synlig interaktion och maktförhandling, såsom torg, caféer, litterära salonger, universitet eller tingshus. Andra platser blir mötespunkter genom vana, behov eller tillfällighet. Järnvägsstationer, marknader eller kök är exempel på platser där idéer, relationer och erfarenheter förmedlas ofta utan tydligt syfte eller strategiskt agerande. Det gemensamma för alla dessa platser är dock att de fungerar som ramar för mänsklig samvaro. De påverkar hur vi rör oss, var vi stannar upp och hur vi kommunicerar, med ord, blickar och gester.

Platsen organiserar kommunikationen. Den kan avgöra vem som ser eller hör vem, och vem som får tala. I en föreläsningssal eller från en predikstol kan kommunikationen bli ensidig; runt ett bord mer jämlik; i ett parlament ritualiserad och kodifierad. På så sätt uttrycker och (åter)skapar platsen sociala, ekonomiska och politiska relationer, och kan förstås som en kodad struktur som både möjliggör och begränsar mänskligt beteende och tänkande.

Medan *arena* fokuserar på synlig interaktion mellan historiska aktörer, finns det också verktyg för att ta sig an analyser av de underliggande sociala och symboliska ordningar som möjliggjort eller begränsat handling och tänkande. Ett viktigt begrepp i sammanhanget är *rum*. Ett rum kan naturligtvis avse ett konkret, fysiskt utrymme – exempelvis ett klassrum eller ett studentrum – men används i förevarande fall för att lyfta fram relationer och sociala ordningar.

Rumsbegreppet syftar på immateriella eller symboliska strukturer där makt, normer och betydelser organiseras. Typiska exempel är könskodade rum eller ideologiska rum – rumsligheter som formas genom praktik, språk och relationer snarare än genom arkitektur. Begreppet används sällan när syftet är att enbart beskriva fysisk geografi. Det lämpar sig i stället väl för analyser av hur sociala och symboliska gränser dras, upprätthålls eller utmanas, och hur handling organiseras och begränsas inom dessa ramar. Om du är intresserad av hur maktordningar och sociala normer konstruerats,

eller av hur idéer cirkulerat inom specifika sociala strukturer snarare än över geografiska avstånd, är rumsbegreppet ett alternativ.³

För analyser som rör större kontextuella sammanhang snarare än specifika platser eller sociala ordningar, erbjuder miljöbegreppet en användbar utgångspunkt. Till skillnad från mer avgränsade och tydligare definierade termer som *plats*, *arena* eller *rum* syftar *miljö* på ett bredare spektrum av omständigheter – fysiska, ekologiska, sociala och kulturella – som omger människor och både påverkar och påverkas av mänsklig aktivitet.

Miljöbegreppet möjliggör analyser av hur människor lever inom och samtidigt formar de systemiska villkor som omger dem. Det är användbart i analyser som fokuserar på långsammare, strukturella förändringsprocesser och breda kontextuella villkor. Det används för att undersöka de ömsesidiga beroendeförhållandena mellan människa och omgivning, samt hur idéer om exempelvis natur, samhälle eller teknik uppstår i nära samspel med fysiska strukturer – som floder, fabriker, infrastrukturer eller klimatzoner – vilka i sin tur laddas med kulturell och politisk betydelse. En typisk fråga i anknytning till miljöbegreppet kunde exempelvis vara: Hur förändrades synen på människans plats i naturen genom städernas expansion?⁴

Medan *plats* i första hand syftar på fysisk lokalisering, *arena* och *rum* betonar social interaktion och social struktur, och *miljö* rör mer övergripande systemiska sammanhang, används dessa begrepp ibland parallellt eller till och med synonymt, beroende på disciplinär kontext och teoretisk inriktning. Tänk bara på *spatial turn*, som ofta översätts till svenska som ”den rumsliga vändningen”, men syftar till och innefattar forskning med fokus på allt från geografisk plats till symboliska rum. Ett universitet kan

3 Begreppet har starka kopplingar till teoretiker som Henri Lefebvre, med idén om att rummet produceras genom praktik och genom att ges betydelse, samt Michel Foucault, som intresserade sig för hur rumsliga ordningar styr och reglerar subjekt och makt. Se not 1 ovan.

4 Forskare inom miljöhistoria och teknik- och miljöstudier i synnerhet har använt och utvecklat miljöbegreppet. De har betraktat miljö som en formativ faktor, en aktiv del av förändringsprocesser. Se exempelvis Thomas P. Hughes, *Networks of Power: Electrification in Western Society, 1880–1930* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1983); William Cronon, *Nature's Metropolis: Chicago and the Great West* (New York: W. W. Norton, 1991); David Blackbourn, *The Conquest of Nature: Water, Landscape, and the Making of Modern Germany* (New York: W. W. Norton, 2006).

därmed beskrivas som en fysisk plats, ett rum för kunskap, eller som en miljö präglad av kulturella normer, historiska praktiker och geografiska förutsättningar. Begreppen kan användas deskriptivt, men det är viktigt att du är tydlig med hur du använder dem, eftersom deras användning för med sig olika teoretiska implikationer.

Oavsett vilka teoretiska ramverk och analytiska begrepp du använder dig av, är platsen – om du arbetar platsorienterat – inte neutral utan har en identitet som påverkar hur den upplevs och används av dem som vistas där. Ett laboratorium är exempelvis inte bara en fysisk plats där kunskap produceras, utan kan också ses som en specifik forskningsmiljö och som ett rum konstruerat för vissa syften, med vissa praktiker och där vissa former av kunskap görs möjliga. Laboratoriet har möjliggjort nya upptäckter och idéer, men har också påverkat vad som varit möjligt att ta reda på. Det formade ideal för vetenskapen och ledde till att andra tillvägagångssätt inom naturvetenskaplig forskning marginaliserades.⁵

Begrepp som plats och rum fungerar som verktyg för att analysera idéers rörelse, förhandling, materialitet och relationella förutsättningar. Att arbeta platsorienterat kan hjälpa forskaren att röra sig bortom texter och idéer som isolerade enheter, för att i stället förstå dem som förankrade i specifika kontexter. Det öppnar för en rad frågor, exempelvis:

- Varför finns dessa idéer här men inte där?
- Vad händer med idéer när de rör sig i rummet, till en ny plats, och hur förflyttas de?
- Vart reser människor vid olika tidpunkter och av vilka skäl? Hur påverkar resorna tänkandet?
- Vem får tillgång till en plats och vem blir utestängd?
- Hur har platsen influerat kunskaps- och vetenskapsproduktion?

Genom att ställa sådana frågor kan du fördjupa din förståelse av hur idéer formas i samspel med platser. Målet är att synliggöra idéernas materiella, sociala och historiska förankring. Ett platsorienterat perspektiv öppnar för att se tänkandet som situerat, villkorat och i ständig rörelse.

⁵ Se Bruno Latour och Steve Woolgar, *Laboratory Life: The Social Construction of Scientific Facts* (Beverly Hills: Sage Publications, 1979).

Rumsliga nivåer: exemplet Lund

Att arbeta platsorienterat innebär att reflektera över hur rumsliga nivåer påverkar förståelsen av idéers innehåll, spridning och betydelse. En utmaning ligger i att välja vilken rumslig nivå du vill fokusera på, eller hur olika nivåer kan kombineras. En och samma plats kan analyseras ur flera perspektiv: globalt, nationellt, urbant, lokalt eller symboliskt. Dessa nivåer utgör inte en linjär modell som måste följas i en bestämd ordning. Se dem som olika möjliga analytiska raster som du kan växla mellan, beroende på vilken aspekt av idéhistorien du vill undersöka. För att konkretisera nivåerna används här Lund som exempel på en vald plats.

Det globala idélandskapet

Idéer rör på sig. De migrerar mellan platser, liksom människor gör. Och i dessa förflyttningar kan förändringar ske. Det globala perspektivet – nära besläktat med transnationella och transkulturella angreppssätt – är bra att använda när du vill analysera idéers rörelse över geografiska och kulturella gränser. En idéhistorisk analys kan fokusera på idéernas geografiska rörlighet och på hur idéer färdas och sprids, genom resande tänkare, översättningar, bokhandel, korrespondens och digital kommunikation.

En idé uttryckt i ett sammanhang kan, när den passerar en gräns – fysisk, språklig, kulturell – förändras, förskjutas och få ny betydelse. Därför går det att spåra och kartlägga en slags intellektuell geografi, där frågor ställs om hur idéer varierar mellan geografiska områden och hur plats och miljö formar själva tänkandet. Inom forskning om upplysningen har ett sådant grepp visat att det fanns många ”centra” för upplysningens idéer. Det vi ofta benämner ”Upplysningen” behöver inte lokaliseras enbart till Paris, utan uppstod simultant i olika delar av Europa och globalt. Dessutom såg upplysningen olika ut på olika platser, beroende på social, kulturell och geografisk kontext.

Det är metodologiskt viktigt att skilja mellan diffusion, där idéer antas spridas i oförändrad form från centrum till periferi, och översättning, där idéer omformas och ges ny innebörd när de rör sig mellan platser och kontexter. Översättning betonar aktörers roll i att omtolka tankegods.

Lund är en liten stad i världen, men har trots detta utgjort en nod i det globala nätverket av idéer och kunskapsutbyten. När universitetet grundades år 1666 var det en del i ett större europeiskt kunskapsprojekt, där universiteten skulle fylla rollen som nav i den kristna världens lärdomssystem. Föreläsningar och avhandlingar stod i dialog med internationella strömningar: humanismens tradition, naturvetenskapens framväxt, och senare upplysningens och romantikens idéer. För en idéhistorisk analys blir Lund en plats där internationella idéer både har omsatts och ibland förblivit utsagda i en lokal kontext.

Det nationella och regionala rummet

Det nationella och regionala rummets nivåer befinner sig mellan det globala och det lokala och kan belysa relationen mellan territoriell tillhörighet och intellektuell kultur. Det handlar om hur idéer formas, sprids och får betydelse inom ramen för nationella och/eller regionala kontexter. Använd det nationella eller regionala perspektivet när du undersöker institutionalisering av idéer eller statliga och kommunala projekt, frågor om statens roll som idébärare och hur idéer anpassas till nationell eller regional identitet.

Det kan exempelvis handla om hur en nation institutionaliserat vissa idéer genom skola, universitet, kyrka eller kulturpolitik och hur detta påverkats av infrastruktur, tryckpressar, skolväsende och regionala institutioner. Inom vetenskapshistoria har man intresserat sig för frågor om hur vetenskapliga stilar uppstår lokalt, och hur kunskap sprids inom nationen och på vilka vägar den färdas när den gör det.⁶

Lund är förankrat både i Sverige och Skåne. Historiskt har staden varit en gränzon. När Lund ännu tillhörde Danmark fanns inget universitet i staden. Eftersom det redan fanns ett universitet i Köpenhamn, såg danskarna inte någon anledning att sprida universitetsutbildning till provinsen; studenter från Skåne förväntades i stället söka sig till den danska huvudstaden. När Skåne införlivades i Sverige på 1600-talet blev ett universitet i Lund ett medel för försvenskning och ett verktyg för byggandet

⁶ Se även texten om vetenskapshistoria av mig och Jimmy Jönsson i denna volym.

av en ny nationell ordning. Det gör Lund till ett exempel på relationen mellan nation och region: universitetet var ett svenskt projekt, men präglades av den skånska och danska historien. Ännu idag är Lund både en nationell symbol – som plats för ett av Sveriges äldsta lärosäten – och en regional knutpunkt i Skåne, präglad av Öresundsregionens utbyte av idéer, kultur, språk och arbetskraft.

Det urbana rummet

Städer ger form åt vardagens rytmer och intellektets möjligheter. Det urbana rummet fungerar som en arena, en plats för offentlighet där idéer inte bara skapas utan också kan bli synliga, diskuteras och ges politisk eller kulturell betydelse. Ett vanligt idéhistoriskt tillvägagångssätt har varit att fokusera på en stad och dess idéklimat under en specifik tidsperiod – att undersöka hur denna plats har genererat särskilda idéer genom de grupper, institutioner och relationer som funnits där.⁷

Det urbana rummet kan bli relevant inte bara om du är intresserad av en viss historisk stad, utan till exempel om du fokuserar på koncentrerade intellektuella miljöer och vill förstå den sociala infrastrukturen kring idéproduktion. Här finns också utrymme för analyser av stadsrum som levda erfarenheter. Att arbeta med det urbana rummet innebär att analysera hur städer som platser formar, bär och omsätter idéer. Det handlar om att se både den fysiska staden – med sina gator, byggnader och offentliga rum – och den sociala staden, där människor möts, samtalar och organiserar sina liv. Staden kan därmed förstås som en arena där tänkande och kultur blir situerade i konkreta sammanhang, där platsens fysiska utformning, tillgänglighet och ibland även geografiska läge påverkar vilka idéutbyten som blir möjliga.

Det finns flera klassiska idéhistoriska städer, som Aten, Wien, Berlin eller Paris. Men dessa är ingalunda de enda urbana rum som kan undersökas. Själva staden Lund, med sin medeltida stadskärna, har länge fungerat som en social arena för möten mellan invånare, studenter och besökare. De

⁷ Som berömt exempel, se Allan Janik och Stephen Toulmin, *Wittgenstein's Vienna* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1973).

smala gatorna och små torgen har i århundraden varit platser för handel och folkliv, politiska manifestationer och akademiska ceremonier. Domkyrkan står som monument över medeltidens kosmologi och kyrkans makt över tid och rum. Universitetets expansion under 1800- och 1900-talen förvandlade Lund till en alltmer uttalad universitetsstad. Studentnationer, bokhandlar och caféer blev intellektuella mötesplatser som bidrog till den urbana identiteten, ännu idag synlig i det vardagliga flödet av cyklar, studenter och akademiskt liv som präglar stadsrummet.

Byggnaden och lokalen

På denna nivå träder byggnader och fysiska rum fram som aktörer i idéhistorien. Den byggda miljön formar idéer och möjliggör idéutbyten. Arkitektur och rumslig organisering uttrycker idéer – om makt, disciplin, rationalitet, men också om öppenhet, frihet och dialog. Platsens materialitet spelar här en central roll. Ett fokus på denna nivå passar alltså när du intresserar dig för hur den fysiska utformningen av en plats – dess arkitektur, materialitet och tillgänglighet – påverkar intellektuell verksamhet, social interaktion eller maktförhållanden. Du kan ställa frågor om hur byggnader uttryckt ideologier, normer eller samhällsambitioner, exempelvis genom monumentalitet, symmetri, avgränsning eller öppenhet.

Valen bakom en byggnads utformning är sällan neutrala, utan speglar rådande estetiska ideal och makthierarkier. Här finns utrymme för ett fenomenologiskt perspektiv, där rummets påverkan på kropp, känsla och tanke uppmärksammas. Studier har visat att monumental arkitektur inte bara väcker förundran, utan även kan framkalla en känsla av osäkerhet och passivitet, vilket i sin tur påverkar individens beteende i rummet.⁸ Även rummets storlek har betydelse: ett stort rum kan få tiden att upplevas som långsammare, enligt experimentell forskning.⁹

8 Yannick Joye och Siegfried Dewitte, "Up Speeds You Down: Awe-Evoking Monumental Buildings Trigger Behavioral and Perceived Freezing", *Journal of Environmental Psychology* 47 (2016): 112–125.

9 A. J. DeLong, "Phenomenological Space-Time: Toward an Experimental Relativity", *Science* 213, nr 4508 (1981): 681–683.

I Lund utgör universitetets lokaler konkreta rum för tankeutbyte i undervisning, samtal och skrivande. Men också de mer privata utrymmena, som studentkorridorer och kontor, fungerar som viktiga platser där idéer får form och relationer växer fram. Universitetshuset, invigt 1882, kan i sig läsas som en idéhistorisk text. Dess arkitektur förkroppsligar en idealbild av vetenskap och bildning: med antika kolonner och sfinxer på taket förmedlas en känsla av kontinuitet, auktoritet och tradition. Men byggnaden inte bara rymmer idéer, utan formar dem också. Ordningen i rummet påverkar hur kunskap produceras: i föreläsningssalen kan kunskap traderas, men även tankar prövas, auktoriteter ifrågasätts och nya intellektuella traditioner uppstå.

Det imaginära och diskursiva rummet

En plats behöver inte nödvändigtvis existera i fysisk bemärkelse. Den kan lika gärna vara imaginär, symbolisk eller diskursivt konstruerad. När vi talar om ”utopi” eller om ”Västerlandet”, ”stad och landsbygd” eller ”centrum och periferi”, rör vi oss i landskap som inte nödvändigtvis kan lokaliseras geografiskt men som ändå är idébärande platser. Dessa platser existerar i föreställningar, språkbruk och kulturella narrativ snarare än på kartan.

Denna nivå är lämplig för att analysera föreställningar om platser, särskilt när platsen i fråga bär på ideologisk laddning. Den lämpar sig också väl om du intresserar dig för hur föreställda platser skapat tillhörighet, distans, ideal eller hotbilder eller för hur vissa platser blir bärare av idéinnehåll utan att vara fysiskt närvarande i konkret bemärkelse, som exempelvis ”utopi” eller ”folkhemmet”.

Verkliga och imaginära platser går ibland in i varandra. En geografisk plats kan därför med fördel analyseras i relation till idéer och dikotomier som centrum/periferi, helig/profan, maskulin/feminin, nära/långt bort, lokal/global – begrepp som strukturerar både hur vi förstår världen och hur vi rör oss i den. Sådana motsatspar präglar till exempel hur städer och platser föreställs: Paris som civilisationens centrum i kontrast till den lantliga periferin och landsbygden som symbol för efterblivenhet och tradition; Jerusalem som helig plats, med en idé om gudomlig närvaro, i relation till

andra städers profana rum; universitetet och laboratoriet som traditionellt maskulint kodade rum, som knöts till rationellt och tekniskt arbete.

Lund är ingen imaginär plats men är ändå – som framgått ovan – laddat med föreställningar, berättelser och symboliska betydelser. För många är det en studentstad, präglad av akademiska traditioner och ett rykte om bildning och intellektuell miljö. Universitetets närvaro och idéproduktion formar stadens immateriella landskap. För andra är Lund en historisk plats, rotad i medeltidens religiösa strukturer och symboliserad av Domkyrkans monumentalitet. Dessa dominerande diskursiva föreställningar kan också dölja andra erfarenheter och verkligheter. Bilden av Lund som idyllisk studentstad kan osynliggöra sociala spänningar, exkludering eller ojämlikhet. Studentlivet har historiskt inte varit tillgängligt för alla, och bostadsbrist och höga levnadskostnader kan skapa barriärer. Betoningen av Lunds akademiska karaktär kan ha gjort att stadens vardagliga liv, dess mångfald och sociala problem, hamnat i skymundan.

Spatiala hierarkier

De rumsliga nivåerna som beskrivits ovan – det globala, nationella, urbana, lokala och imaginära – kan alltså förstås som olika analytiska perspektiv. De hjälper dig att välja vilken eller vilka skalor du vill undersöka idéer i. I praktiken kan nivåerna kombineras. En idé rör sig kanske globalt, får nationellt genomslag, konkretiseras i en stad, diskuteras i en viss byggnad och får slutligen symbolisk betydelse. Eller tvärt om: En idé föds och växer i en urban miljö, för att sedan institutionaliseras nationellt, resa internationellt och under vägens gång laddas med ideologisk mening.

Bakom dessa konkreta nivåer finns också mer abstrakta ordningar som påverkar hur kunskap och idéer sprids, värderas och ges betydelse. Här kommer begreppet spatiala hierarkier in.

Till skillnad från de rumsliga nivåerna, som används för att avgränsa analysen, syftar spatiala hierarkier på de maktstrukturer som organiserar det intellektuella landskapet – de asymmetrier i synlighet, auktoritet och tillgång som gör vissa platser och röster centrala, medan andra marginaliseras eller osynliggörs. Sådana strukturer av centrum och periferi påverkar inte bara idéernas spridning, utan också vad som överhuvudtaget uppfattas som

giltig kunskap. Detta perspektiv utvecklar tanken att den plats där idéer produceras i hög grad präglar deras innehåll och form.

Som student i idéhistoria kan du analysera hur dessa ordningar uppstått, upprätthållits och utmanats. Historiskt har vissa städer, institutioner och regioner – såsom Paris, London, eller universiteten i Oxford och Sorbonne – etablerats som intellektuella centrum, medan andra miljöer har framställts som perifera eller som efterklanger av centrumets idéproduktion. Att undersöka dessa hierarkier handlar därför inte om att bekräfta dem, utan om att analysera dem som historiskt skapade konstruktioner som format vår förståelse av kunskap, modernitet och kultur.

Ett sådant perspektiv lyfter fram hur idéer översätts, omformas och ges ny betydelse i lokala kontexter. Utifrån detta kan du till exempel kartlägga kunskapsflöden mellan olika platser och analysera vilka faktorer som möjliggjorde eller begränsade dem, eller identifiera alternativa kunskapsgeografier där periferin fungerat som en plats för motstånd, innovation och kreativitet. Ytterligare ingångar skulle kunna vara att undersöka hur centrum och periferi konstruerats i källmaterialet: vilka platser, röster eller institutioner har framställts som särskilt auktoritativa eller legitima kunskapskällor? Eller att analysera översättning och övertagande som intellektuella praktiker: hur omformas idéer när de rör sig mellan rum med olika status?

Att uppmärksamma spatiala hierarkier innebär således att inta en kritisk hållning till den karta över idéernas värld som vi själva ritar. Det handlar inte bara om var idéer uppstår, utan om vilka platser som tillåts räknas som deras legitima ursprung.¹⁰

¹⁰ Se exempelvis Doreen Massey, *Space, Place and Gender* (Oxford: Polity Press, 1994); David N. Livingstone, "The Spaces of Knowledge: Contributions towards a Historical Geography of Science", *Environment and Planning D: Society and Space* 13, nr 1 (1995): 5–34; David N. Livingstone, *Putting Science in Its Place: Geographies of Scientific Knowledge* (Chicago: University of Chicago Press, 2003); Matthias Middell och Katja Naumann, "Global History and the Spatial Turn: From the Impact of Area Studies to the Study of Critical Junctures of Globalization", *Journal of Global History* 5, nr 1 (2010): 149–170; João Marcelo Ehlert Maia, "Space, Social Theory and Peripheral Imagination: Brazilian Intellectual History and De-Colonial Debates", *International Sociology* 26, nr 3 (2011): 392–407; Marja Jalava, Stefan Nygård och Johan Strang, *Decentering European Intellectual Space* (Leiden: Brill, 2018).

Plats som material och verktyg

Om du har möjlighet att besöka en plats som är relevant för det du undersöker borde du göra det! Att befinna sig på en plats där något en gång utspelade sig är inte bara en fysisk upplevelse, utan också en kognitiv handling och en möjlighet att närma sig det förflutna. Kroppens närvaro, ögats blick och örats intryck erbjuder en annan form av kunskap än den som kan nås via texter. Platsen kan fungera som en länk mellan nutid och dåtid, som hjälper forskaren att förstå, känna och föreställa sig.

Vissa platser betraktas som särskilt betydelsefulla just därför att viktiga historiska händelser har utspelat sig där, eller för att platsen är karaktäristisk för en viss epok. Inom historieämnet talar man ibland om ”platser av särskild historisk vikt”.¹¹ Ett tydligt exempel är bevarandet av Nazitysklands koncentrationsläger. Den psykologiska effekten av att befinna sig just där – på den plats där det hände – har uppfattats som särskilt verkningsfullt för minne, lärande och förståelse.

Men inte alla platser uttrycker sin historia. Vissa har förändrats så mycket i sin användning, atmosfär, ljudbild, ljus eller struktur att den historiska dimensionen är svår att avläsa. Det som en gång var ett centrum för mänsklig aktivitet kan idag vara öde, rekonstruerat, romantiserat – eller glömt. Därför krävs förkunskaper och tolkning av den som besöker platsen. Historiska eller rent av försvunna platser – både i konkret och i abstrakt bemärkelse – kan delvis återuppstå genom det källmaterial vi förfogar över.

Platsen kan användas som ett verktyg för att på olika sätt organisera din forskning. En vald plats kan fungera som ram för avgränsning av material. Detta tillvägagångssätt hjälper dig att identifiera platsspecifika källor, som lokala arkiv, bygglov, markregister, tidningsartiklar, kartor, fotografier och stadsplaner.

Platsen kan också användas som ett verktyg för att hjälpa dig att strukturera en berättelse och forma ett analytiskt raster. En viss by, ett hus, ett kvarter, en vallgrav, ett bergspass – allt kan fungera som portaler in i

¹¹ För vidare diskussion, se David Lowenthal, *The Past Is a Foreign Country* (Cambridge: Cambridge University Press, 1985); Brian Graham Ashworth, *Senses of Place, Senses of Time* (Aldershot, England: Ashgate, 2005); Laurajane Smith, *Uses of Heritage* (New York: Routledge, 2006).

historien och kan förankra din analys i det konkreta samtidigt som du får syn på större historiska rörelser. En studie om medeltida politiskt tänkande kan struktureras utifrån olika platser – kloster, stad, hov, slagfält – för att visa olika politiska idépraktiker i olika miljöer.

Att börja med en plats, snarare än ett abstrakt tema – till exempel Glasgow i stället för industrialisering – kan ge en annan ingång till forskningsfrågan. Det är ett sätt att förankra projektet i någonting mera konkret och gör det möjligt att studera hur industrialiseringen faktiskt tog form i ett specifikt sammanhang. Sådan forskning kan antingen förklara likheten i historisk utveckling mellan olika platser, eller upptäcka hur globala händelser fått unika, lokalt präglade konsekvenser – eller både och.

Platsspecifikt källmaterial ger uttryck inte bara för hur platsen var, utan också för hur den uppfattats, förståtts och gestaltats. Sådant material kan återfinnas i lokala arkiv, men också i mer oväntade former: monument, offentlig konst, gästböcker, telefonkataloger och tidtabeller kan ge inblickar i platsens roll i människors vardag. Stadsplaner och vägskyltning kan bära ideologiska budskap och formge människors sätt att navigera både fysiskt och kognitivt.

Kartor är kanske det mest uppenbara platsspecifika materialet. De är inte bara instrument för orientering, utan uttrycker också världsbilder. De är system av tecken och idéer, visuella representationer av ett sätt att se. De visar vad som räknats, vad som inkluderats och vad som osynliggjorts. Inom kritisk kartografi har man utgått från att kartor, trots sina anspråk på objektivitet, alltid är ideologiska konstruktioner. Historiska kartor vittnar om hur en plats har uppfattats och organiserats, och ger ofta uttryck för en kosmisk, religiös eller politisk ordning. Inom idéhistorisk forskning kan även skapandet av kartor vara användbart, inte minst för att spåra idéers geografiska spridning, exempelvis genom att visualisera översättningar av filosofiska verk eller intellektuell korrespondens mellan individer, städer och länder.¹²

Andra typer av platsspecifika källor kan inkludera bygglov, lantmäterihandlingar och folkbokföringsregister. Dessa dokument kan hjälpa till att rekonstruera förändringar i landskapet, ägandeförhållanden,

¹² Som exempel på detta, se det Stanfordbaserade forskningsprojektet "Mapping the Republic of Letters", som kartlägger Voltaires korrespondens och intellektuella nätverk.

befolkningens sammansättning eller sociala relationer över tid. Fotografier och landskapsmålningar kan visa förändring över tid, men uttrycker också estetiska och politiska föreställningar om vad en plats är eller borde vara. Reseskildringar och guideböcker berättar inte bara om hur en plats såg ut, utan vad som ansågs värt att se och ger därmed uttryck för samtida idéer om betydelse, kultur och värde.

Det går även mycket bra att arbeta med plats i mera reguljärt källmaterial, i textanalys av tryckt material, brev och dagböcker. Genom idéhistoriska läsningar av dagböcker, brev, essäer, romaner och filosofiska texter kan du undersöka hur människor har tänkt med platsen, hur den har påverkat deras världsbild, och hur de har beskrivit den som en del av sitt idébygge. Ett exempel är Jean-Jacques Rousseaus relation till Genève och naturen därikring, där platsen och landskapet inte bara fungerar som bakgrund, utan blir bärare av hans föreställningar om frihet, autenticitet och moraliskt liv.¹³

Om du vill undersöka hur idéer rör sig mellan platser, kan du ta fasta på lokalproducerat material. Till exempel skulle du kunna spåra marxistiska idéers omvandling i Latinamerika – där ”klasskamp” tolkades genom lokala förhållanden som agrara relationer och ursprungsbefolkningens roll – genom att studera översättningar, brev, dagböcker, förord till lokala utgåvor och pamfletter.

Det går även att forska om begrepp som är laddade med spatial eller geografisk innebörd. Ett av de mera berömda exemplen är hur begreppet ”Orienten” i Edward Saims mening fungerar som en plats trots sin abstraktion.¹⁴ Ett annat typfall är ”Hemmet”, som under 1800-talet kopplades till kvinnlighet, privat sfär och nationalism: platsen ”hem” fick både konkret och ideologisk betydelse. Detta har undersökts med hjälp av material som tidens litteratur, kvinnotidskrifter, arkitekturideal och populärfilosofiska texter.¹⁵

¹³ Se exempelvis Helena Rosenblatt, *Rousseau and Geneva: From the First Discourse to the Social Contract, 1749–1762* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997); Jean Starobinski, *Jean-Jacques Rousseau: Genomskinlighet och hinder* (Stockholm: Atlantis, 2002).

¹⁴ Edward Said, *Orientalism* (New York: Pantheon Books, 1978).

¹⁵ Se exempelvis Monica Cohen, *Professional Domesticity in the Victorian Novel* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998); Lucy Delap, Ben Griffin och Abigail Wills, *The Politics of Domestic Authority in Britain Since 1800* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009).

Sammanfattning

Plats låter enkelt, men är allt annat än neutralt. Här är en sammanfattning av hur du kan tänka med plats som verktyg, alltså några vägledande principer.

Försök att se platsen som mer än en kuliss. Analysen bör ligga på en reflekterande snarare än en beskrivande nivå: det räcker inte att beskriva miljöer, utan målet är att visa hur platsen påverkar vad som blir möjligt att tänka, säga och göra. Fråga dig inte bara var något hände, utan varför det kunde hända just där.

Vilka begrepp du använder beror på vad du vill undersöka. Välj begrepp efter syfte: plats när du vill förstå hur lokala och geografiska förhållanden påverkar idéer; arena när du undersöker interaktion, maktspel och offentlighet; rum för att analysera sociala och symboliska ordningar; miljö när du vill studera bredare systemiska och materiella förhållanden och förutsättningar för tänkandet.

Utöver dessa begrepp finns ett behov av att reflektera över vilken rumslig nivå som är mest relevant för din analys. Det kan röra sig om globala nätverk, nationella diskurser, urbana praktiker, lokala mötesplatser, byggnaders rumsliga logik eller imaginära rum. De olika nivåerna kan hjälpa dig att precisera skalan i din analys. Är det idéns geografiska rörelse som står i centrum? Eller hur en idé institutionaliseras nationellt? Eller hur ett fysiskt rum formar tänkandets villkor? Eller hur en plats laddas symboliskt i föreställningsvärlden? Att identifiera och kanske växla mellan rumsliga nivåer är ett sätt att strukturera analysen.

Att arbeta platsorienterat innebär att vara medveten om platsens materiella och kroppsliga dimension. Om möjligt ska du besöka platsen du skriver om. Observera ljud, ljus, rörelse och struktur – det kan ge dig analytiska insikter som inte framträder i texterna. Tänk också på att även du som forskare alltid verkar utifrån en viss position och inom specifika rumsliga, historiska och sociala sammanhang. Det kan motivera en kritisk självreflektion kring hur den egna platsen och förförståelsen påverkar vad som uppfattas som möjligt att se, tolka och veta.

Genom att arbeta idéhistoriskt med plats kan du upptäcka hur tankar tar form i relation till sin omgivning och hur de bär spår av de landskap de rört

sig genom. Idéer är inte bara produkter av sin tid, utan också av sin plats – präglade av landskapets konturer, rummets arkitektur och de sociala och politiska ordningar som dessa uttrycker. Ett platsorienterat metodologiskt angreppssätt kan konkretisera det förflutna. Uppgiften blir då inte enbart att rekonstruera tankens kronologier, utan att kartlägga dess geografier.

Vidare läsning

Charles Withers *Placing the Enlightenment: Thinking Geographically about the Age of Reason* (2007) är ett exempel på platsorienterad idéhistoria. Withers argumenterar för att vi bör förstå upplysningen inte som en universell, enhetlig intellektuell rörelse och idéhistorisk epok, utan som en geografiskt situerad process som tog form på olika sätt i olika delar av världen. I *In Space We Read Time: On the History of Civilization and Geopolitics* använde sig Karl Schlögel av platsen och rummet för att omtolka Europas historia, genom ett fokus på gränser, städer och arkitektur. Staffan Bergwicks *Terranauterna: Om människans vilja att upptäcka och kartlägga världen* (2024) undersöker hur människan historiskt har sökt kontrollera, förstå och kartlägga jordens olika platser.

I den mera teoretiska riktningen kan nämnas Doreen Massey, vars arbeten har varit viktiga för förståelsen av platsers föränderliga natur i historiska narrativ. Michel Foucault har ofta understrukt platsens roll i sin forskning. Hans artikel "Of Other Spaces" (1967) utvecklar begreppet "heterotopier", platser som är både fysiska och mentala. Likaså har Henri Lefebvres *The Production of Space* varit fundamental för teorier om plats och rum i historiska och kulturvetenskapliga studier. J. E. Malpas *Place and Experience* utforskar platsens roll i mänsklig identitet och tänkande.

Doing Spatial History, redigerad av Riccardo Bavaj, Konrad Lawson och Bernhard Struck, är en praktisk introduktion till hur historiker kan arbeta med rumsliga perspektiv i sin forskning. Dessa redaktörer har även producerat *A Guide to Spatial History: Areas, Aspects, and Avenues of Research*, som ger mer av samma vara. Antologin *Conceptions of Space in Intellectual History* (red. Daniel S. Allemann, Anton Jäger och Valentina Mann) innehåller essäer som undersöker hur idéer om plats och rumslighet har påverkat intellektuell historia. Antologins introduktion ger en kritisk

översikt över platsbegrepp i historiskt tänkande. Susanne Raus *History, Space and Place* erbjuder också en introduktion till historisk rumslig analys, med metoder hämtade från stads- och handelshistoria samt kartografi. Hon understryker vikten av ett platsorienterat perspektiv för att förstå historiska processer. Tidskriften *History and Theory* har ett specialnummer från 2013, med en serie artiklar som på olika sätt utforskar hur rumsliga analyser påverkar historieforskningen och hur ett platsorienterat perspektiv kan berika förståelsen av historiska fenomen.

Referenser

- Allemann, Daniel S., Anton Jäger och Valentina Mann. *Conceptions of Space in Intellectual History*. London: Routledge, 2020.
- Ashworth, Brian Graham. *Senses of Place, Senses of Time*. Aldershot, England: Ashgate, 2005.
- Bavaj, Riccardo, Konrad Lawson och Bernhard Struck. *A Guide to Spatial History: Areas, Aspects, and Avenues of Research*. Oslokhagen Publishing, 2021.
- Bavaj, Riccardo, Konrad Lawson och Bernhard Struck, red. *Doing Spatial History*. London & New York: Routledge, 2022.
- Bergwik, Staffan. *Terranauterna: Om människans vilja att upptäcka och kartlägga världen*. Stockholm: Norstedts, 2024.
- Blackbourn, David. *The Conquest of Nature: Water, Landscape, and the Making of Modern Germany*. New York: W. W. Norton, 2006.
- Chartier, Roger. *The Cultural Origins of the French Revolution*. Durham: Duke University Press, 1991.
- Cohen, Monica. *Professional Domesticity in the Victorian Novel*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Cronon, William. *Nature's Metropolis: Chicago and the Great West*. New York: W. W. Norton, 1991.
- Darnton, Robert. *The Literary Underground of the Old Regime*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1982.
- Delap, Lucy, Ben Griffin och Abigail Wills. *The Politics of Domestic Authority in Britain Since 1800*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009.
- DeLong, A. J. "Phenomenological Space-Time: Toward an Experimental Relativity." *Science* 213, nr 4508 (1981): 681–683.
- Foucault, Michel. "Of Other Spaces." Övers. Jay Miskowiec. *Diacritics* 16, nr 1 (1986): 22–27. <https://doi.org/10.2307/464648>.
- Garrioch, David. *The Making of Revolutionary Paris*. Berkeley: University of California Press, 2002.
- Hughes, Thomas P. *Networks of Power: Electrification in Western Society, 1880–1930*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1983.

- Jalava, Marja, Stefan Nygård och Johan Strang. *Decentering European Intellectual Space*. Leiden: Brill, 2018.
- Janik, Allan och Stephen Toulmin. *Wittgenstein's Vienna*. London: Weidenfeld & Nicolson, 1973.
- Joye, Yannick och Siegfried Dewitte. "Up Speeds You Down: Awe-Evoking Monumental Buildings Trigger Behavioral and Perceived Freezing." *Journal of Environmental Psychology* 47 (2016): 112–125.
- Latour, Bruno och Steve Woolgar. *Laboratory Life: The Social Construction of Scientific Facts*. Beverly Hills: Sage Publications, 1979.
- Lefebvre, Henri. *The Production of Space*. Oxford: Basil Blackwell, 1991.
- Livingstone, David N. "The Spaces of Knowledge: Contributions towards a Historical Geography of Science." *Environment and Planning D: Society and Space* 13, nr 1 (1995): 5–34.
- Livingstone, David N. *Putting Science in Its Place: Geographies of Scientific Knowledge*. Chicago: University of Chicago Press, 2003.
- Lowenthal, David. *The Past Is a Foreign Country*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
- Maia, João Marcelo Ehlert. "Space, Social Theory and Peripheral Imagination: Brazilian Intellectual History and De-Colonial Debates." *International Sociology* 26, nr 3 (2011): 392–407.
- Malpas, J. E. *Place and Experience*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Massey, Doreen. *Space, Place and Gender*. Oxford: Polity Press, 1994.
- Massey, Doreen. "Places and Their Pasts." *History Workshop Journal* 39 (1995): 182–192.
- Middell, Matthias och Katja Naumann. "Global History and the Spatial Turn: From the Impact of Area Studies to the Study of Critical Junctures of Globalization." *Journal of Global History* 5, nr 1 (2010): 149–170.
- Rau, Susanne. *History, Space, and Place*. Abingdon, Oxon: Routledge, 2019.
- Rosenblatt, Helena. *Rousseau and Geneva: From the First Discourse to the Social Contract, 1749–1762*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- Said, Edward. *Orientalism*. New York: Pantheon Books, 1978.
- Schlögel, Karl. *In Space We Read Time: On the History of Civilization and Geopolitics*. New York City: Bard Graduate Center, 2016.
- Smith, Laurajane. *Uses of Heritage*. New York: Routledge, 2006.
- Soja, Edward. *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. London: Verso Press, 1989.
- Starobinski, Jean. *Jean-Jacques Rousseau: Genomskinlighet och hinder*. Stockholm: Atlantis, 2002.
- Withers, Charles W. J. *Placing the Enlightenment: Thinking Geographically about the Age of Reason*. Chicago: University of Chicago Press, 2007.